

A 128 RINGEBU STAVKIRKE

Konservering av dekor på korets østvegg

Delrapport 3

Anne Apalnes Ørnhøi

Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU)

Storgata 2, Postboks 736 Sentrum, 0105 Oslo

Telefon: 23 35 50 00

www.niku.no

Tittel A 128 Ringebu stavkirke Konservering av dekor på korets østvegg Delrapport 3	Rapporttype/nummer NIKU Oppdragsrapport 169/2013	Publiseringsdato 16.12.2013
	Prosjektnummer 15620660	Oppdragstidspunkt 28.10-8.11.2013
	Forsidebilde Fugler etter konservering. Foto: NIKU	
Forfatter(e) Anne Apalnes Ørnhøi	Sider 13	Tilgjengelighet Begrenset
	Avdeling Konservering	

Prosjektleder Anne Apalnes Ørnhøi
Prosjektmedarbeider(e) Merete Winness, Dagheid Berg, Hanne Kempton, Barbro Wedvik, malerikonservatorer NIKU og malerikonservator Mayken Finholt.
Kvalitetssikrer Merete Winness

Oppdragsgiver(e) Ringebu kirkelige fellesråd

Sammendrag Rapporten sammenfatter konserveringsarbeid utført på veggdekor i koret i Ringebu stavkirke. Arbeidet inkluderte rens, konsolidering og retusjering.

Emneord Stavkirke, konservering, konsolidering, retusjering
--

Avdelingsleder

Merete Winness

Innholdsfortegnelse

1	Bakgrunn	7
1.1	Målet for arbeidet	7
1.2	Materialbruk.....	7
1.3	Rapportering.....	7
2	Innledning.....	7
2.1	Kort beskrivelse og historikk	7
3	Undersøkelser og dokumentasjon	7
3.1	Dokumentasjon	8
3.2	Begrensninger.....	8
4	Generell tilstand	8
4.1	Analyse av malingslag.....	8
5	Konserveringsbehandling	11
5.1	Rensing	11
5.2	Konsolidering.....	11
5.3	Retusjering.....	12
6	Litteratur.....	13
7	Vedlegg	13
7.1	Materialer og metoder.....	13

1 Bakgrunn

Arbeidet i Ringebu stavkirke inngår i Riksantikvarens stavkirkeprogram. I den forbindelse ønsket Riksantikvaren at kirkens veggdekor skulle undersøkes og istandsettes. Prosjektet omfattet behandling av veggdekor på korets østvegg.

Etter en befaring til kirken i februar 2001, hvor Iver Schonhowd, Riksantikvaren, Mille Stein og Tone Olstad, NIKU, var til stede, ble behandling av veggmaleriene i kirken anbefalt. Limfargedekoren i skipet ble konsolidert i 2010 og retusjert i 2011.

1.1 Målet for arbeidet

Målet for behandlingen av veggdekoren på korets østvegg i 2013 var å konsolidere løs maling og retusjere utfall i dekoren på best mulig måte med minimale inngrep eller tilføyelser.

1.2 Materialbruk

Materialene som er brukt under arbeidet er beskrevet i **7 Vedlegg 1 Materialer og metoder**.

1.3 Rapportering

Denne rapporten omfatter dekoren på østvegg i koret i kirken. Rapporten beskriver det arbeidet som ble utført i kirken i 2013.

I tillegg følger forslag til forbedringer i kirkerommet.

Bilder brukt i rapporten er tatt av NIKUs konservatorer dersom annet ikke er nevnt.

2 Innledning

Den interesserte leser henvises til *Kirker i Norge* (Anker, L., Havran, J.:2005), hvor det finnes en beskrivelse av stavkonstruksjon, bygningshistorie og dagens kirkerom.

2.1 Kort beskrivelse og historikk

For kort beskrivelse og historikk, samt informasjon om restaureringen i 1921, henvises det til *NIKU Oppdragsrapport 171/2010 A 128 Ringebu stavkirke. Konsolidering av limfargedekor Delrapport 1* (Ørnhøi 2010) og *NIKU Oppdragsrapport 237/2011 A 128 Ringebu stavkirke. Retusjering av limfargedekor og konsolidering av limfarge innside skip. Delrapport 2* (Ørnhøi 2011a).

Veggdekoren i koret er malt av Ragnvald Einbu fra Lesja i 1921. Einbus dekor i Ringebu stavkirke er malt i hans vante stil; lett og luftig med et dust preg, fargevalg som ofte har liten metning og små valørforskjeller (Brønne 2008: 85).

3 Undersøkelser og dokumentasjon

Undersøkelsen av dekoren i koret ble i stor grad gjort i 2010 og 2011 (Ørnhøi 2011). Observasjonene er basert på visuell vurdering med vanlig lys.

Undersøkelser i 2010 ved bruk av infrarøde stråler ga ingen informasjon om underliggende dekor. Den videre informasjonen her bygger på NIKUs undersøkelser og tidligere behandlingsrapporter.

3.1 Dokumentasjon

Fotodokumentasjon av dekoren i koret før behandling er utført av fotograf Birger Lindstad i 2010. Fotodokumentasjon under og til dels etter arbeidet er utført av konservatorene. Dokumentasjonen oppbevares i Riksantikvarens arkiv.

Etterfotografering av dekoren i skipet og koret vil bli utført i 2014 av fotograf Birger Lindstad. Dokumentasjonen vil bli oppbevart i Riksantikvarens arkiv.

3.2 Begrensninger

Maletekniske undersøkelser er ikke en del av dette prosjektet. Det er ikke brukt tid på å finne den totale historikken for dekoren, eller å komplettere litteratur utover den som har vært lett tilgjengelig.

4 Generell tilstand

Dekoren er i svært dårlig tilstand med mange utfall og store oppskallinger, både lukkede (takformede) og åpne (Figur 1). Årsaken til løs maling er i hovedsak en kombinasjon av malingslagenes komplekse oppbygning og klimabelastning.

Figur 1. Oppskalling til sør for albertavlen.

4.1 Analyse av malingslag

I 2010 ble det tatt ut prøver fra tre steder i dekoren; under brystningen (prøve 1), dekorfeltet (prøve 2), og fra det tidligere vindusfeltet (prøve 3) (figur 2).

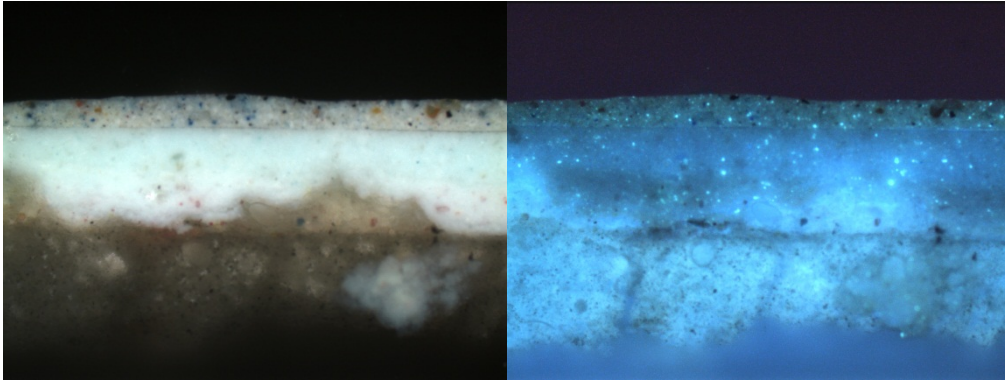

Figur 2. Bildet viser uttak av prøver, samt testfelt for konsolidering og retusjering.

Med det blotte øyet kan tre ulike malingslag på dekorveggen sees. Øverste dekorlag er utført i olje. Det vi vet fra arkivet hos Riksantikvaren er at dekoren ble malt i 1922. Før restaureringen i 1922 var koret hvitmalt (figur 3). Det underliggende mørke malingslaget stammer fra tiden mellom koret ble bygget i 1630 og hvitmalingen på 1800-tallet.

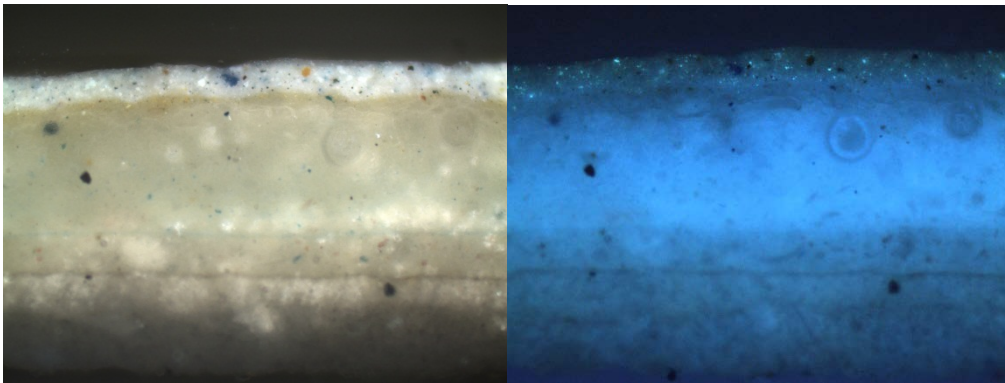

Figur 3. Bildet viser tre malingslag i dekorfeltet; det øverste grå oljemalingslaget, deretter det hvite malingslaget fra slutten av 1800-tallet, og et underliggende mørkere malingslag.

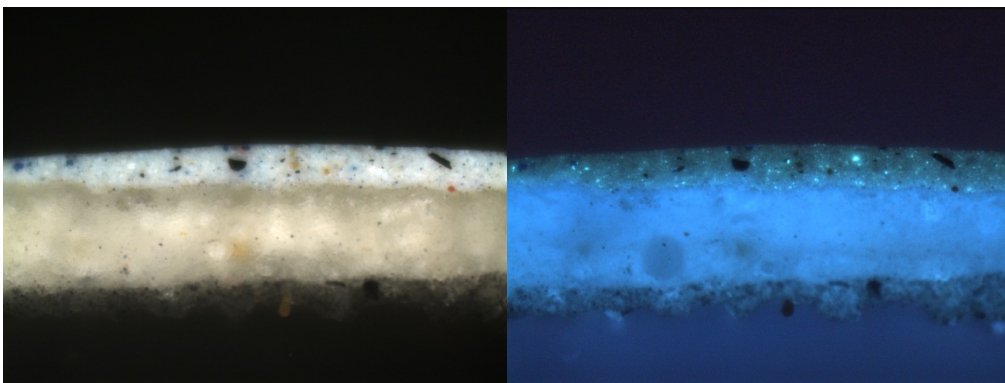
Prøve 1 (under brystning) i transmittert lys og ultrafiolett lys.

Prøve 1 viser det øverste grå dekorlaget (utført i olje), deretter et underliggende hvitt lag (sannsynligvis limfarge) fra kirkens hvitmalt interiør fra før 1921.

Prøve 2 (i dekor) i transmittert lys og ultrafiolett lys.

Prøve 2 viser det øverste grå dekorlaget, deretter et tykt underliggende hvitt lag (sannsynligvis limfarge) fra kirkens hvitmalt interiør fra før 1921. I tillegg sees ytterligere to lag som kan stamme fra tiden mellom 1630 da koret ble bygget og hvitmalingen som ble utført på 1800-tallet.

Prøve 3 (innfelt vindu) i transmittert lys og ultrafiolett lys.

Prøve 3 viser det øverste grå dekorlaget (utført i olje), deretter det underliggende hvite malingslaget. Prøven fra vindusfeltet har derimot ikke noen underliggende lag. Vinduene ble lukket under restaureringen i 1921, og det nevnes ikke hvor panelet i vindusfeltene stammer fra. Det er derfor sannsynlig at vindusfeltet (som utgjør to store partier av dekorveggen) ikke har underliggende dekor.

Under konserveringsarbeidet ble det imidlertid funnet rød maling under den grå dekoren (figur 4). Den var kun synlig i enkelte avskallinger og så ikke ut til å være et sammenhengende malingslag. De innfelte panelene i vindusfeltet har trolig blitt gjenbrukt fra et annet sted der det har vært rød maling som del av dekor eller som et heldekkende malingslag.

Figur 4. Bildet viser rødt malingslag under dekoren i vindusfeltet etter retusjering i 2013.

På bakgrunn av tverrsnittene ble det besluttet ikke å avdekke dekorveggen i koret da de innfelte vindusfeltene sannsynligvis ikke har underliggende dekor (prøve 3). Det er heller ikke sannsynlig at det finnes dekor under brystningsfeltet (prøve 1).

5 Konserveringsbehandling

Metoden for behandling ble utviklet under feltarbeid i Ringebu stavkirke i september 2011. Behandlingen ble begrenset til veggdekoren på østveggen i koret.

5.1 Rensing

Det så ikke ut til å være mye støv og skitt på overflaten, men en lett støvsuging av støv og smuss på veggen ble utført. Det viste seg imidlertid at øverst under taket var dekoren svært skitten. Smuss ble her fjernet med polyuretan svamp.

5.2 Konsolidering

Konsolidering ble kun utført lokalt der det var oppskallinger og løs maling. Konsolideringen ble utført som punktkonsolidering med spisspensel og varmskje med Lascaux Medium for Konsolidering (MFK). Områder påført MFK ble først lagt ned med varmeskje etter at limet var tørt.

Noe av konsolideringen, hovedsakelig i områder med mye avskallinger, ble utført med påføring av lim gjennom japanpapir. Her ble limet påført gjennom japanpapir. Deretter ble oppskallingene lagt ned med varmeskje på Melinex gjennom japanpapiret, før japanpapiret ble forsiktig fjernet.

5.3 Retusjering

Når det gjelder valg av retusjeringsmateriale, ble det tatt hensyn til at overflaten som skulle retusjeres er malt med olje og derfor har en relativt høy glans. På grunnlag av dette ble det benyttet en olje/harpiksbasert maling (Maimeri Restauro). Maimeri Restauro er utviklet for bruk i konservering. Den gir en fin glans til et område som ikke skal fernisseres i etterkant, samt at harpiksen i malingen gjør den løselig med løsemidler. I tillegg gjør valget av Maimeri Resturo som retusjeringsfarger veggen mindre utsatt for slitasje.

Retusjering ble i hovedsak kun utført i oppskallinger ned til treverket (figur 5). Enkelte steder der underliggende malingslag ville forstyrre det estetiske uttrykket ble det retusjert. Det ble utført en integrerte retusjer med Maimeri Restauro tynnet i 20 % dammarferniss og white spirit.

Figur 5. Bildene viser eksempel på konsolidering og retusjering før og etter behandling.

6 Litteratur

2011: Ørnhøi, A. A 128 Ringeby stavkirke. Forslag til behandling av veggdekor i koret. NIKU Oppdragsrapport 259/2010. Oslo.

2011a: Ørnhøi, A. A 128 Ringeby stavkirke. Retusjering av limfargedekor og konsolidering av limfarge innside skip. Delrapport 2. NIKU Oppdragsrapport 237/2011. Oslo.

2010: Ørnhøi, A. A 128 Ringeby stavkirke. Konsolidering av limfargedekor. Delrapport 1. NIKU Oppdragsrapport 171/2010. Oslo.

2008: Brænne, J. Ragnvald Einbus arbeider sett i en nasjonal sammenheng. I: *Ragnvald Einbu. Multikunstner og bestefar* (Nørstegård, T.), s. 84-87. Snøhetta forlag, AS., Lesja.

2005: Anker, L., Havran, J. Kirker i Norge. Bd. 4. Arfo, Oslo. S. 296-300.

7 Vedlegg

7.1 Materialer og metoder.

Tiltak	Metode	Materialer Handelsnavn	Materialer	Område
Rensing	Tørr-rensing. Pensel og støvsuger Svamp	Polyuretan svamp	Polyuretan	Østvegg i koret
Konsolidering	Konsoliderings- middel påført punktvis med pensel. Varmeskje ca. 60 °C	Lascaux Medium for Konsolidering Melinex Japanpapir	Vannbasert dispersjon av akryl kopolymer Polyesterfilm Ubleket, lite limt papir. 33 g/m ² . Bib tengujo	I skadeområder på østvegg i koret
Retusjering	Med spisspensel	Maimeri Restauro (Colore a vernice per restauro)	Pigmenter bundet i mastiksharpiks. Tynnet med 20 % dammar i white spirit	I skadeområder på østvegg i koret
		20 % dammar i Exxsol D60 (white spirit)	Harpiks Lavaromatisk petroleums-nafta, C ₆ H ₁₄ C ₇ H ₁₆ C ₈ H ₁₈	I skadeområder på østvegg i koret

Norsk institutt for kulturminneforskning er et uavhengig forsknings- og kompetansemiljø med kunnskap om norske og internasjonale kulturminner.

Instituttet driver forskning og oppdragsvirksomhet for offentlig forvaltning og private aktører på felter som by- og landskapsplanlegging, arkeologi, konservering og bygningsvern.

Våre ansatte er konservatorer, arkeologer, arkitekter, ingeniører, geografer, etnologer, samfunnsvitere, kunsthistorikere, forskere og rådgivere med spesiell kompetanse på kulturarv og kulturminner.

www.niku.no

NIKU Oppdragsrapport 169/2013

NIKU hovedkontor
Storgata 2
Postboks 736 Sentrum
0105 OSLO
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Tønsberg
Farmannsveien 30
3111 TØNSBERG
Telefon: 934 66 230

NIKU Bergen
Dreggsallmenningen 3
Postboks 4112 Sandviken
5835 BERGEN
Telefon: 922 89 252

NIKU Trondheim
Kjøpmannsgata 25
7013 TRONDHEIM
Telefon: 922 66 779 /
405 50 126

NIKU Tromsø
Framsenteret
Hjalmar Johansens gt. 14
9296 TROMSØ
Telefon: 77 75 04 00